

Kolozsvár kutatásának irodalma

Ennek a fejezetnek a létrejöttét egyrészt a kutatásaim szempontjából fontos munkák megnevezése, bemutatása indokolta, másrészt az a kutatói magatartás, amely minden szakmabelit jellemez. Pontosabban arról van szó, hogy a kutatás önreflexivitása megköveteli az elődök eredményeinek felhasználását, illetve az újabb vizsgálódások szakmai örökségének, a hagyomány folytatásának felmutatását. Itt nem annyira a kutatástörténet megalkotása a fő szempont, mint inkább az emlékezetéről és az azt reprezentáló alakzatokról, illetve a helyről való beszéd bemutatása.

Kitérő. A múlt narratívái – historizmus és mentalitástörténet

A múltra, az idő felhalmozására, az emberiség emlékezetszervezésére való figyelmek mindig is egyik jellemzője volt a tudatos emberi cselekvéseknek. Ha egészen távolról szeretnénk közelíteni e témához, akkor azt is mondhatnánk, hogy az emlékezet megszervezésének előzményei az olyan műfajokban keresendők, mint a történelmi emlékezetet kialakító geszták, krónikák, történelmi mondák, az egyéni életet felmutató genealógiák, epitáfiumok, naplók, memoárok, emlékiratok. Közös jellemzőjük, hogy megköveteltek vagy kialakítottak egy olyan reflexív hozzáállást a múlt történéseihez, az élet elmúlt eseményeihez, amelyek nyomán kialakult és megerősödött egyfajta történelmi érzékenység. Úgy vélem, hogy egyrészt ez a retrospektív viszonyulás (nyitottság az elmúlt korok és elődök teljesítményére), az akkumulált időhöz kötődő társadalmi jelentéstermelés (eredményekként vagy kudarcokként való értelmezés) és szimbolizáció alapozta meg a társadalmak, társadalmi csoportok történelmi tudatát.

A múltra való tudatosabb odafigyelés, illetve a történelmi tudat szervezésének, ápolásának hangsúlyosan megfogalmazott szándéka az általam – főként a magyar nyelvterületen – vizsgáltak alapján úgy tűnik, hogy a reformkor, illetve a 19. század idején bontakozik ki.⁸⁵ Ez a történelmi érzékenység a múlthoz és a jelenhez való viszonyulásban ragadható meg: 1. egyrészt a múlt felértékelődését, patrimonizálódását jelentette, 2. másrészt az időben-élés élményét, az idő megtapasztalásának és a benne való tájékozódásnak alapját, a történelem megszerkesztésének és használatának gyakorlatát, az időrezsím és korszaktudat társadalmi megképződését hozta magával.

Laurent Theis a múlt dokumentumainak felértékelődésére François Guizot-nak a források feltárására, közzétételére irányuló tevékenységét mutatta be. Az 1832-ben közoktatási miniszterré lett történész felszólítására elkezdődött a nemzeti múlttal kapcsolatos források feltárása, összegyűjtése, a társadalmi emlékezet megkonstruálása.

85 Az Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár az 'emlékezhetik' (1560), 'emlékezet' (1562), 'emlékezetű' (1566), 'emlékezik' (1568), 'emlékeztet' (1568), 'emlék' (1585), 'emlékezés' (1620), 'emlékezetre' (1635), 'emlékezetes' (1676/1681) jelentéseket már a 16. század második felétől kezdődően kimutatta. Az emlékezés alakzataira utaló adatok közül későbbiek, a 18–19. századtól regisztráltak: *emlékeztetés-levél* (1756), *emlékeztetpénz* (1814), *emlékpénz* (1837), *emlékezés* (1849), *emlékirat* (1854), *emlékkép* (1854) és *emlékklap* (1871) (SZT 1982 vonatkozó címszavai, 173–181). A *monumentum* 'emlékmű' jelentésben 1580-ból, 'síremlék' jelentésben 1653-ból, 'emléktárgy' jelentésben pedig 1823–1830-ból ismert (SZT 1997: 360). A *státua* 'szobor' jelentésben 1662-ből datálódik (SZT 2002: 925).

Felfogásában a társadalmi emlékezet megszilárdítása a jelent szilárdítja meg. A francia akadémia már 1818-ban jelentést készített azokról a régi épületekről (és az antikvitás azon tárgyi emlékeiről), amelyeket restaurálásra, megőrzésre méltónak ítélt. 1834-ben történelmi társaság alakult a kéziratok felkutatása és közzététele végett. A királyi költségvetésből térképeket, évkönyveket, elbeszéléseket, krónikákat adtak ki. Ezek a dokumentumok ekkor már nem csupán a politikát, a hatalmat, a jogot jelenítették meg, hanem a szociális, kulturális, morális életet is. A különböző települések könyvtáraiból, archívumaiból felszínre hozott, publikussá lett múlt így közös patrimoniummá vált (L. Theis 1986: 573–583).⁸⁶

Keszeg Vilmos ennek a nagy ívű folyamatnak az értékelése nyomán állapította meg, hogy „a változás, amire a 19. század végén sor kerül, gyökeresen új, átformálja az európai mentalitást. Megszületik a történelem. Narratív formája révén követhető és memorizálható. Helyszínekhez és tárgyakhoz való kötődése révén megtapasztalható és átélhető. Megszületik a történelem iránti igény, érdeklődés. Megismerése, birtoklása, a vele való rendelkezés, a vele való foglalkozás, a róla való beszélés habitussá alakul át. Patrimonizálódik a múlt, felértékelődnek a nagy idődimenziók. Az időben való létezés, az időbe való behelyezés a dolgok és események tulajdonsága lesz. Tudatosodik a környezeti elemek (épületek, tárgyak) életkora.” (Keszeg V. 2008: 329.)

Az Európa-szerte a nemzetek létrejöttét létrehozó és kísérő nacionalizmus, patriotizmus nyomán kitermelődött közös történelmi-politikai eredet igénye elengedhetetlen velejárójává tette a nemzeti történelem, nemzeti tér megteremtését. A kutatások professzionalizálódása, a történelmi diszciplínák kialakulása és intézményesülése ekkor zajlott. A nemzettudat kialakulása, a nemzetállamok létrejötte már a közös történelmi múlt (nemzeti történelem), a közös kultúrára és hagyományra (néprajz), valamint annak tárgyi emlékeire (néprajz, művészettörténet és építészettörténet) való odafigyelést eredményezte.

A múlt tárgyi emlékeivel való foglalatosságot célul kitűző diszciplína a nemzeti múlt ideológiájának fenntartójává is vált. Henszlmann Imre a műemlékvédelem intézményesülését, majd Ipolyi Arnold – aki a műemlékekben „élő történelemkönyvet” látott (Horler M. 1996: 97) – a gyűjtemények létrehozását kezdeményezte: „Őrizzük, tartsuk fenn emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, nehogy végleg elveszsenek, s ezáltal üresebb is legyen a múlt, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő!” (Ipolyi A. 1878: 84.)

Rómer Flóris művészettörténész a „tevékeny hazafiság” fontos programjaként „történelmi érzék” kialakítását nevezte meg: a múzeumok, történelmi képek, történelmi kiállítások, előadások, ünnepi menetek és rendezvények tehetnek „azon maradandó benyomásokról, melyeket a hathatós látványosságok idéznek elő, midőn magukat akaratunk ellenére is szíveinkbe behízelgik és állandósítják” (Rómer F. 1885: 114). A nemzeti múlt nyilvános megjelenítésének és társadalmi használatának megszervezését a tudomány céljának tekintette: „Nyilvános helyeken álló nagy férfiak szobrai, a tereknek és utcáknak történelmi elnevezései, a szülő-, vagy lakóházaknak emléktáblákkal való megjelölései; a hazai régiségeknek minél gyakoribb kiállításai; építményi emlékek, legyenek azok várak, házak, vagy templomok fentartásai, mindég a kívánt célt fogják előmozdítani. A történelmileg nevezetesebbé lett helyek, fasorok, messzelátó hegycsú-

86 A történelem domesztikálásáról és a történelmi emlékezet alakzatairól másutt: Keszeg V. 2007, Keszeg V. 2008: 328–331.

csok minél többször való látogatása, árnyékos helyeken tartandó beszédek, költemények elszavalásai, a külföldi városok, nagy emberek elnevezéseinek, hazai hírneves városok, csatahelyek, és nagy hazafiak rajzainak a címereken, emléktáblákon való használása, mulatto kertjeinkben, sétáinkon, gőzhajóinkon és burcellákon, biztosan megteendik hatásukat!” (Rómer F. 1885: 134–135.) Rómer Flóris programadó írásában úgy kezelte a történelmet – amelyet minden érzék számára megjeleníteni kívánt – mint a kulturális emlékezetet. Csak ő éppen másként nevezte: olyan entitás, melynek „kildomborítása olyan helyről történik, mely már a csörgedező kútfőktől elég távol fekszik, és a kérdezősködésre sem egész alkalmas” (Rómer F. 1885: 114).

„A múlt emlékei a közös nemzeti sajátosságok, képességek és a nemzeti identitás távoli múltba visszanyúló gyökereinek szimbolikus jelentéstartalmú tanúivá nemesednek” – írja Horler Miklós (Horler M. 1996: 79), aki a műemlékvédelem intézményesülésének egyik fontos hozadékát a múlt tárhelyeinek (múzeumok, gyűjtemények) létrejöttében látja.

A műemlékvédelem létjogosultságát éppen az a szándék jelentette, hogy létrehozni, restaurálni akart egy – aktuálisan elfogadott – történelmi múltat. A 19. század második felében például megnevezte a *helyesnek* tartott gótikus kort, stílust, melyet a haza fénykorának stílusaként érték. A *dicső magyar királyok kora* annyira követendő példaként tételveződött, hogy különféle ízlésű műemlékeket restauráltak gótikus stílusban: „A műemlék megszűnt a történelmi folyamat kifejezője lenni egy abszolutizált és idealizált korszak szimbólummá merevítése érdekében” (Horler M. 1996: 97, 98). Az emlékművekre, műemlékekre szakosodott tudomány maga is az emlékállításnak egyfajta szándékát jelentette: a restaurálás korának ideológiai lenyomatává vált azzal, hogy a több esetben gótikus stílusban állítottak helyre épületeket ott is, ahol más – későbbi – ízlésben építkeztek. „A historizmusnak mint magatartásformának egyik alapvető igénye ez a beavatkozás az idő menetébe, az utólagos korrekció.” (Marosi E. 1996: 10.)

A kolozsvári múlt reprezentációi. A hely irodalma

Az alábbiakban a helytörténeti kutatások szerveződését és irodalmát követem nyomon. Nem célom a város narratív reprezentációinak teljes áttekintése, inkább azokat a történeti, művészettörténeti és turisztikai szövegreprezentációkat tekintem át, amelyekben a helyi emléktábla (feliratok, emléktáblák és szobrok leírásai, bemutatásai) is megjelenítésre került.

Történeti munkák

Egyrészt a történelmi kontextus megfelelő ismeretének hiányában, másrészt mivel kutatásomat túlságosan széles mederbe terelné, nem térhetek ki a kolozsvári élményeiről beszámolókat, emlékiratokat, naplóbejegyzéseket létrehozó személyek munkáira.⁸⁷ Szükséges azonban megemlíteni Páter Pál, id. Pataki István, Gyergyai Pál és Füzéri György *Descriptio civitatis Claudiopolis...* kezdetű címmel 1734-ben összeállí-

87 Áttekintést és válogatást nyújt: Bálint J.–Pataki J. szerk. 1990.

tott – mára dokumentumértékkel bíró – városleírását.⁸⁸ A kiküldöttek Kolozsvár városának (társadalmának és felekezetének) a leírását nagyrészt a várfalak és vártornyok, a templomok és imaházak emléktábláinak bemutatásával, közlésével teszik.

Ezen a városleíráson alapszik Letavay Sándor munkája (1818), aki már 1806-ban leírást készített „azon kő írások”-ról, „mellyek Kolozsvár Városának kő-falain, vagy nevezetes épületein találtatnak” (Letavay S. 1818: 134). Az anyag közlését Jankovich Miklósnak a Bocskai-emléktáblát bemutató írása váltotta ki (Jankovich M. 1818). Letavay Sándor célja főleg a várfal feliratainak, emléktábláinak lejegyzése és átmentése volt a későbbi korok számára: „azon gondolatra jöttem, hogy én ezen írásokat, a’ mellyeket már régiségek miatt nem sokára bajos lesz elolvasni, és mivel a’ falak is lassan lerontattnak, és azok helyett házak építettnek, talán egészszen elenyészvén feledékenységbe jönnek, leírjam” (Letavay S. 1818: 133).

A kutatásom szempontjából fontos források feltárását, bemutatását Nagyajtai Kovács István, az erdélyi tudományos történetírás elindítója folytatta. A város 19. századi terjeszkedése okán úgy vélte, hogy időszerű lenne a városfalak, várkapuk és vártornyok lebontása előtt áttekinteni Kolozsvár műemlékeit. Feliratokat, címereket és tárgyi emlékeket kutatott fel, rajzoltatott le,⁸⁹ majd közölt a *Vándorlások Kolozsvár várfalai körül. 1840-ben majusban* című tanulmányában (közli a *Nemzeti Társalkodó* 1840. évi folyamában), amelyet így zárt: „Azonban, ha csakugyan enyészniök kell is – minden kolozsvári várfalak, tornyok és bástyáknak, kérdem: vajon elenyészszék-e azoknak emlékezete is? – Ezt úgy hiszem a’ kolozsváriak közül senki sem akarja; következésképpen azt sem akarhatja, hogy az adatok, mellyek amaz emlékezetet fentartják, elpusztuljanak; bővebb adatok pedig arra nézve nincsenek, mint a’ várfalakon, vártornyokon és bástyákon találtatott és még most is találtató czímeres, feliratos emlékkövek. Őszve kellene tehát azokat, mint nem csak Kolozsvárra, hanem graphikai, heraldikai ’s historiai tekintetben egész hazánkra nézve nevezetes ritkaságokat, mind gyűjteni ’s illő helyen gondosan tartani. – Ilyesmit a’ 19ik. században

88 A teljes cím: „Descriptio civitatis Claudiopolis ab origine repetita cum inscriptionibus, in moenibus et aliis notabilibus aedificiis undique conspicuis, pro augmento et varietate incolarum ac religionum, vicissitudinibus fatorum, directione item politica, usque ad modernum statum, continuata et compendiose concinnata. Per deputatos pro hoc negotio civitatis amplissimos dominos Paulum Pater, Stephanum Pataki seniorem, Paulum Gyergyai senatores et Georgium Füzéri juratum civitatis notarium.” Magyarul: „Kolozsvár város leírása eredetétől visszamenőleg; továbbá azok a föliratok, amelyek a bástyákon és más nevezetes épületeken mindenütt láthatók, aszerint, amint a város lakói a sors fordulataival gyarapodtak, különféle vallásra oszlottak, s az államkormányzat rendén is változtak, egészen a mai állapotig folytatólag. Röviden egybefoglalták a városnak ez ügyben kiküldött előkelő urai, ú. m. Péter Pál, Idősb Pataki István, Gyergyai Pál tanácsosok és Füzéri György, a város esküdt jegyzője.” Fordítása és kiadása: Márkos A. szerk. 1944.

89 A rajzokat gyűjtőtársa, az angol John Paget készítette. Ő volt a vállalkozás ötletgazdája is, amelyről Nagyajtai Kovács István így ír: „Illy javaslat – angol úrtól – megvallom nem kissé lepett ’s hatott meg; mert 1838ban és 1839-ben én magam szólítottam vala fel többeket, hogy írniók le a’ Nemzeti Társalkodó’ számára Kolozsvárt minden tekintetben, egyik egyben, másik másban; ajánlkozott is mindenik felszólított, megkért tag a’ közös munkálkodásra, de aztán valósággal csak egyik irt [...]. És im, a’ mit mi hazafiak, kolozsváriak megtenni elrestellénk: annak legalább némi részben teljesítésére most Angolország’ egyik fia ébreszte, ’s tetteges segedelmét önként ajánlá.” (Nagyajtai Kovács I. 1840: 41.)

lehetetlen egy ország' fővárosától nem kívánni; és Kolozsvár Erdélyország' fővárosának tartatik." (Nagyajtai Kovács I. 1840: 76.)⁹⁰

Nagyajtai Kovács István a „kolozsvári ritkaságok” ismertetésére 1843-ban ismét kitért, további adatokat közölt (Nagyajtai Kovács I. 1843). A múlt felhasználásának intézményesedési igényeként értékelhető ez a gesztus. A múlt reprezentációinak meghatározását és megalkotását éppen ekkor, már 1842-ben kezdeményezték Kolozsváron: „felvetődik a múlt emlékeinek, leleteinek törvény általi védelme, szakmai intézetek létrehozása, a gyűjtemények összefogása” (Fekete I. 2004: 373).⁹¹ Ez nemcsak eredménye volt a múlt iránti vagy történelmi érzékenységnek, hanem a fenntartója is: a múlt egyre jelentésesebbé, hasznosíthatóbbá vált. Ebben a kezdeményezésben tettenérhető a múltnak örökségként, a történelemnek és a „történelmi emlékeknek” közügyként való felfogása. Megfigyelhető, hogy éppen akkor irányult a figyelem ezekre az alakzatokra (a kolozsvári várfalak, vártornyok felirataira és emléktábláira), amikor azokat a felszámolódás veszélye fenyegette. Ez a tudományos hozzáállás felvállalta ennek a hagyománynak a folytonossá tételét, más alakzatokban (tudományos szöveg vagy tudománynépszerűsítő közlemény) való fenntartását.⁹²

Szilágyi Sándor 1848–1849-ben közölte Kolozsvár krónikáját (Szilágyi S. 1848a, 1849b). Mikó Ádám 1860-ban írt, kéziratban maradt Kolozsvár-történetét is itt szükséges megemlíteni (Mikó Á. 1860). Kőváry László 1852-ben adta közre *Erdély régiségeit*, amelyet átdolgozva és kibővítve előbb 1866-ban *Erdély építészeti emlékei*, végül 1892-ben *Erdély régiségei és történelmi emlékei* címmel jelentetett meg újra. Ebben a munkájában Erdélyt és történelmét – és vele Kolozsvárt – az „építészeti emlékei”, „történelmi emlékei” alapján ismertette, mely emlékeket a történelem terepeiként, lezajlásának helyeiként értelmezett: „Erdély egy gazdag, de ismeretlen muzeum. [...] Ezen gazdag ismeretlen muzeum propyleumába kívánom vezetni olvasóimat. Mit ezennel feltárok, az az építészeti emlékek osztálya: a dák, római s hún reliquiák, őseink várai, váraink romjai, összedült oltáraink, az elvérzetteink sirdombjai, miket felmutatok.” (Kőváry L. 1892: 1.)

A dokumentumok feltárással, a források közzétételével, a statisztikák közlésével és a nagy nemzeti/történelmi narratívák megalkotásával a történelem elveszítette korábbi, a királyi irattárak és városi levéltárak intimitásába száműzött státusát,

90 Másutt így indokolta vállalkozása fontosságát: „kívánván ezen czímer- és feliratrégiségeinknek legalább emlékezetét fenntartani” (Nagyajtai Kovács I. 1843: 68).

91 Henszlmann Imre már 1848-ban javasolta egy Régészeti Bizottság megszervezését a Magyar Tudományos Akadémia keretei között; a forradalom bukása után az Akadémia Archeológiai osztályára hárult a műemlékek védelmének feladata. 1869-ben Henszlmann Imre műemlékvédelmi törvényt kezdeményezett, a javaslatot 1871-ben Ipolyi Arnold és Rómer Flóris kibővítette. 1872-ben létrejött a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, az 1881. évi XXXIX. műemlékvédelmi törvénnyel pedig megalakult a Műemlékek Országos Bizottsága (vö: Fekete I. 2004: 373–374). Lásd még Rómer Flóris 1885-ös felhívását: Rómer F. 1885.

92 A 19. század végén, a várfal- és lakóházbontások folytán, a múzeum feladata lett „Kolozsvár farragott emlékeinek” megőrzése. A múzeum középkori és kora újkori kőtáráról: Kerny T. 2002, Mihály M. 2009.

titokjellegét.⁹³ Az 1896-os millenniumra megszülető vármegye-monográfiák még az országtörténelem részeként jöttek létre: ezt példázza maga a tény is, hogy a királyi vármegyék történetét, hagyományát szándékozták létrehozni, megörökíteni – az országtörténelmet a királyi közigazgatás területi felosztása alapján reprezentálták. Azonban a nagyrészt ugyanebben az időszakban (a 19–20. század fordulójára) általános elterjedt másik gyakorlat, a várostörténelmek megalkotása már más perspektívákat érvényesített: ezek már kisebb társadalmi csoportok, nemesi családok, polgári egyesületek stb. partikuláris érdekei mentén szervezték, mutatták be a múltat.⁹⁴

Ennek a századfordulóra kibontakozó, egyre inkább elterjedt tudományos magatartásnak a nyomán a nagy, nemzeti történelem mellett – vagy azzal szemben – megjelent és egyre hangsúlyosabbá vált a kis, lokális történelem.⁹⁵ A kétfajta történelem viszonya abban állt, hogy a kis történelem lokalizálta a nagyot, a nemzeti történelem pedig legitimizálta a lokális történelmet.⁹⁶ A kis történelem megszerkesztése, a várostörténet a nagy történelmet lokalizálta, a térhez, a helyekhez kötötte.⁹⁷

Kőváry László 1853-ban a város történetének rövid áttekintését adta (Kőváry L. 1853). A szöveget a főtér bemutatásával indította: „Erdély legszebb piacán nyugszik tekintetünk. Nincs piacza e honnak, mely tiszta négyszögben oly szépen volna körülépítve, s melynek négyszögén az utcák oly tervszerűn és egyenest sugároznának ki. De nincs egy talpalatnyi tére e honnak, mely annyi óriási eseményeket látott volna, mint éppen Kolozsvár piacza. E néhány négyszög földben termett legtöbb eszme, e téren emelkedék föl Erdélynek legtöbb nagy embere.” (Kőváry L. 1853: 76.)

93 Hervé le Bras franciaországi kutatásai alapján ismert, hogy a társadalomról szóló adatok a miniszterek személyes archívumába tartoztak. Az adatok beszerzése és nyilvántartása még nem számított tudománynak: a kémkedés, a statisztikai kutatás, a rendőri érdeklődés és a közvéleménykutatás szempontjai keveredtek benne (H. le Brass 1986: 320–322). Az államtitok nyilvánossá válásáról: P. Nora 1986, vö: Keszeg V. 2008: 329.

94 Gyáni Gábortól idézek: „A honi városbiográfia-írás aranykora a XIX. század végére és a XX. század elejére esett. Ezekben az évtizedekben szinte minden valamirevaló városunkról született történeti monográfia. Ezekben a szerző (akkoriban ezeket a munkákat rendszerint egyetlen helytörténész írta) az ősidőktől kezdve követte nyomon a helység írásos forrásokkal dokumentált múltját az akkori közelmúltig (többnyire 1848-ig). [...] Ekkortájt ugyanis a közösségi, tehát egyszerre nemzeti és helyi, főként a polgárral azonos városi identitás történeti megalapozása különösen aktuális szükségletnek tűnt. [...] A századfordulón egyre szaporodó városbiográfiákat ugyanakkor azok megrendelői, a munkákat finanszírozó városok a polgár történelmi emlékezete monumentumainak szánták. Ha a nemzetállam történelmi kategóriákba öntötte saját legitimációját, a polgárságnak talán még nagyobb szüksége volt léte historizálására.” (Gyáni G. 2002b: 59.)

95 Ezt francia példákon igazolta Daniel Fabre, aki a településmonográfia megszületését 1850-re teszi (D. Fabre 2001: 19).

96 Vö: „Le lien entre le grande et la petite patrie me semble reprendre fidèlement la logique de cette construction catolique: le local détient une spécificité du moment où il *localise* la grande patrie et son histoire qui, en échange, lui confère une existence légitime.” (D. Fabre 2001: 20.)

97 A lokalizálásra partikulárisabb példa: Szádeczky Lajos történész a Mátyás-szoborcsoport felállítása előtt levéltári források alapján újra beazonosította Mátyás király szülőházát, illetve feltárta a ház történetét (Szádeczky L. 1901). A kor nemzetiségi viszonyait tükrözi, hogy fontosnak tartotta hangsúlyozni: „Így Mátyás király nem a szász Kolb István, hanem a magyar Méhffi Jakab házában született [kiemelés az eredetiben].” (Szádeczky L. 1901: 376.)

A Dávid Ferenc kövéről szóló hagyományt – az emlékhely előtt jóval – az életrajzíró egyháztörténész elevenítette fel (vö: Székely S. 1840: 62).

1863-ban Kolozsvár városa pályázatot írt ki a várostörténet megírására. Ebből idézek: „Irassék meg *Kolozsvár városának ó- középi és újabbkori történelme az 1848-ik évig*, feliratok, műemlékek, pénzek, eredeti oklevelek, szóval: első hitelességű adatok alapján, oknyomozólag, kritikai megválasztással s a pályázó tetszése szerénti kiterjedésben.

A szerkesztményhez *Oklevéltár* melléklendő, mi végre a város levéltára a pályázók előtt, a kellő tekintetek figyelemében tartásával, nyitva van. Az alak meghatározása az írótól függ. Az előadásban a bőség kerülendő.” (Közli Jakab E. 1870a: 5.)

A fenti pályázat indította el Jakab Elek nagyszabású vállalkozását, a szerző 1870-re, illetve 1888-ra írta meg és adta ki *Kolozsvár történetét*. Ez a városmonográfia valójában egy háromkötetes várostörténet (Jakab E. 1870a, 1888a és 1888b), amelyet két levéltári anyagokat – több száz latin nyelvű iratot és okiratot – tartalmazó forráskiadvány követ (Jakab E. 1870b és 1888c). A monográfiához két illusztrációs kiadvány is tartozik, amely Kolozsvár-térképeket és a város műemlékeinek rajzait tartalmazza (Jakab E. 1870c és 1888d). Monumentális munkája országos mércével mérve is egyedülállónak számított. A társadalomról való tudásnak ez a felhalmozása, rendszerezése, értelmezése és megjelentetése a tudósok territóriumáról a nyilvános szférába helyezte át az emlékezetet és a történelemtől való beszélést. „A nemzet múltja mindeddig a tudósok »tulajdona« volt, most köztulajdonná, kollektív patrimoniummá alakul át.” (Keszeg V. 2008: 95.) Ez a folyamat a múlttól való tudás demokratizálódásának, osztársadalmi tulajdonná és habitussá válásának gyakorlataként értelmezhető (P. Nora 1986: 359–364, hivatkozva Keszeg V. 2008: 329).

Jakab Elek figyelmét, amellet hogy módszeresen bemutatta és elemezte a forrásait, nem kerülték el a város terében még létező, illetve az elsődleges fizikai környezetében már nem, csak levéltárakban vagy múzeumokban fellelhető feliratok, emléktáblák és szobrok sem. A múltnak és jelennek állított emlékeztetők szövegét, több esetben rajzát is és – amennyiben szükség volt rá – fordítását is közreadta. A szerzót főként a város történetének alakulása, vizsgálata érdekelte, az egyes feliratok, emléktáblák vagy szobrok leírása mint történeti dokumentum vagy művelődéstörténeti kuriózum volt fontos számára.

Sándor Imre, a kolozsvári nemesi címeres feliratokat, emléktáblákat mint a nemesiség reprezentációit mutatta be. Közlésének a *Genealogiai Füzetek* adott helyet (Sándor I. 1913a és 1914; szerző további munkája: Sándor 1913b), amely legfőbb feladatának éppen ezen társadalmi osztály emlékezetének jellemző alakzatát, a genealógia kutatását, illetve a nemesi családfák megalkotását tartotta. Ez a tudományos gyakorlat azzal, hogy feltárta a nemesi családok leszármazási vonalát, az így megkonstruált családtörténettel és genealógiai táblákkal valójában a társadalom ezen rétegének történelmét, múltját vezette vissza az időben.

A múltira irányított figyelem sajátos eszközei az emléktáblák, szobrok létrehozásával egyidőben megjelenő emlékkönyvek és emléklapok, amelyek az objektumok leírása és a történelmi legitimizációk (források feltárása, közzététele és bemutatása, a korszaknak és jelentőségének felvázolása) mellett az esemény által kitermelt szövegeket (irodalmi alkotások, ünnepi beszédek, visszaemlékezések) is közölték (például: *Emlékkönyv...* 1889, Kuskó I. összeáll. 1896, Kovács D.–Szabó S. szerk. 1902, Márki S. szerk. 1902, Perl A. 1902, *Bolyai János...* 1903).

A kolozsvári tér újrafelfedezéséhez, megörökítéséhez és népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult Veress Ferenc, aki 1859-től kezdődően fényképezte a város tereit, épü-

leteit, emlékműveit, eseményeit (megjelentetése: Sas P.–Veress F. 2003). Az általa készített vizuális anyag (fényképek, illusztrációk) a századforduló helyi reprezentációjaként jelenik meg a mai helytörténeti irodalomban is.

Kolozsvár történészeinek, főként Jakab Eleknek a munkássága nyomán a hozzáférhetővé vált anyag, a kolozsvári múlt egyik állandó hivatkozási alapját és anyagát szolgáltatva a továbbiakban is, mind a tudományos, mind a féltudományos diskurzusokban. Ugyanakkor túlzás nélkül állítható, hogy ez a hét impozáns kötet, illetve Veress Ferenc fényképalbuma a Pierre Nora-féle elmélet jegyében a kolozsvári (magyar) emlékezet helyeként is értelmezhető.

A román és magyar impériumváltás más-más perspektívákat érvényesített a várostörténet-írásban. A román munkákra itt nem, csak a városismertetőknél térünk ki. Ezúttal megemlíthetjük az 1942-ben megjelentetett, Makkai László és Vásárhelyi Z. Emil által szerkesztett várostörténeti könyvet, amely a múltnak a (magyar) jelent legitimáló áttekintése volt (Makkai L.–Vásárhelyi Z. E. szerk. 1942).⁹⁸ Szabó T. Attila a város történeti és aktuális (magyar) helyneveinek közreadásával és magyarázatával szolgáltatott forrásanyagot, illetve írt várostörténetet (Szabó T. A. 1946). Herepei János egy évtizeddel később, az 1950-es években indított történeti kutatásokat. (A kiadására csak 2004-ben került sor.) (Herepei J. 2004b.)

A 20. század második felében történt kísérlet a város történetének újbóli megírására. A középkori város történetét Ștefan Pascu történész és Viorica Marica művészettörténész írták meg (Șt. Pascu–V. Marica 1969). A későbbi és nagyobb, Ștefan Pascu által irányított és szerkesztett vállalkozás 1974-ben, a Napoca latin város 1850. évfordulójára készült el, abban az évben, amikor Kolozsvár városa felvette a Napoca nevet (Șt. Pascu red. 1974). A múlt ezúttal a román nemzet fejlődésének, illetve a munkásosztály megjelenésének és megerősödésének perspektíváját jelentette. Ez a mű mindmáig meghatározó a helyi román várostörténet-írás számára. Komolyabb (román) kísérlet a város történetének a megírására máig sem történt.

Művészettörténeti munkák

A történészek a múlt eseményeinek feltárására, egyfajta diskurzív hagyomány megformálására vállalkoztak; a számomra fontos más diszciplínák művelői, a művészettörténészek, építészettörténészek és epigrafikusok pedig a múlt tárgyi termékeinek kanonizálását végezték el. A közös múlt mérhetővé, elemeire bonthatóvá és bemutathatóvá vált, illetve az esztétikai és ízléskategóriák alapján csoportosítható lett. Ebben a konceptuális mezőben kapott helyet az az anyag is, amelynek néprajzi-antropológiai vizsgálatára vállalkoztam. A kolozsvári művészettörténeti és építészettörténeti ismertetőknél, tanulmányokban, kötetekben nagyon gyakran leírásra, bemutatásra kerültek a különböző feliratok, datálások, emléktáblák és szobrok is mint a magas kultúra reprezentatív megvalósulásai és tárgyi emlékei. Nem lehet szétválasztani ennek az anyagnak a kutatását a vizsgálat szándékától. A vizsgálat tárgyát többnyire mint *műemléket* nevezték meg, és a műemlékeket a (nemzeti) történelmet materiális formá-

⁹⁸ A régi magyar Kolozsvárról szóló tanulmányokat a *Kolozsvári Szemle* (1942–1944) is közölte.

ban megjelenítő produktumokként értelmezték; az explicit vagy implicit patriotizmus és múlttisztelet jellemzi ezeket a munkákat.

Gróf Eszterházy János 1862–1873 között Kolozsvár templomairól készített művészettörténeti leírásokat. Ezekben a munkáiban közli a templomok feliratait (emléktáblák, sírfeliratok) is.⁹⁹ Sándor Imre a Szent Mihály-templom „művészi emlékeit” közölve tért ki az egyházi feliratokra, emléktáblákra és szobrokra (Sándor I. 1924).

Pákey Lajos építésznek a 19–20. század fordulóján Kolozsvár „építészeti emlékeiről” készült rajzait, felméréseit Balogh Jolán tette közzé 1944-ben (Balogh J. 1944). Ezeken a város templomainak, bástyáinak, várfalainak, polgári házainak, ajtó- és kapudíszeknek rajza mellett az építményeken található emléktáblák, címerek, feliratok szövegét is megőrkítette.

Balogh Jolán *Kolozsvár műemlékei* című könyvében „csak a város jelentősebb műemlékeinek seregszemléjét” végezte el (Balogh J. 1935, az idézet az 5. oldalon).¹⁰⁰ Célja az örökség hagyományozása, az általa műemlékeként definiált és kezelt emlékezet fenntartása, az esztétikailag értékelhető teljesítmény bemutatása volt. A művészettörténész később még két nagy kutatást végzett el: egyik egy nagyszabású vállalkozás az erdélyi reneszánsz bemutatására (Balogh J. 1943),¹⁰¹ a másik pedig a 16. századi kolozsvári kőfaragó műhelyek és termékeik módszeres leírása levéltári források bevonásával (a gyűjteményes kiadás: Balogh J. 1985).

Rados Jenő a kolozsvári műemlékeket rajzoltatta le diákjaival 1941 és 1942 között: a művészettörténeti felmérés a gótikus és barokk templomra, palotákra, illetve a reneszánsz házakra terjedt ki (Rados J. 1942).

Vásárhelyi Z. Emil a „művészetében élő Kolozsvár” épített öröksége, eredményei között tartotta számon a köztéri szobrokat, domborműveket és emléktáblákat (Vásárhelyi Z. E. 1942). Herepei János a városkép nosztalgikus elemeiként tekintett rájuk (Herepei J. 1943).

Szakszerű és kiterjedt kutatásokat végzett a 19–20. század fordulójától a 20. század közepéig Kelemen Lajos művészettörténész, iskolateremtő. Kolozsvár építészeti és művészeti emlékeiről több tanulmányt is megjelentetett, melyek nagy része később két gyűjteményes kötetben jelent meg. Kolozsvár templomait és síremlékeit, a város „faragott köemlékeit”, régi és/vagy lebontott házait, palotáit, a középkori falakat, bástyákat és kapukat, a szobrokat és emlékoszlopokat mutatta be.¹⁰² Ezekben a tanulmányokban többnyire számba veszi a vizsgált épületeken és épületekben található emléktáblákat, szöveges emlékeket is.

99 Jelen esetben forrásértékkel bír: Eszterházy J. 1862, 1864, 1866, 1868.

100 Hasonló címmel, kevésbé részletesen még: Balogh J. 1942.

101 A munka létrejöttének körülményeit így látta a szerző: „E munka eszméje, terve akkor vetődött fel, amikor a trianoni szomorú esztendőknél művészettörténeti kézikönyveink és szaktanulmányaink Erdélyről alig tudtak valamit, az erdélyi renaissance pedig teljesen ismeretlen fogalom volt. [...] Ez a könyv is azért készült hosszú esztendőknél keresztül, hogy az erdélyi múlt egy darabjának széjjelhullott köveit ismét összerakosgassa.” (Balogh J. 1943: 7.)

102 Kelemen Lajos munkáit B. Nagy Margit rendezte sajtó alá két kötetben (Kelemen L. 1977 és 1982). A második tanulmánykötetben *A kincses város* fejezet (45–164.) alatt 14 kolozsvári műemlékekkel foglalkozó tanulmány sorakozik (Kelemen L. 1982a–1982h). Kolozsvári kutatásaiból összeállított későbbi kiadványok: Kelemen L. 1989, illetve részben Kelemen L. 2006 (a *Transilvaniae civitas primaria* fejezetcím alatti tanulmányok).

Debreczeni László építészettörténész közölte az 1953-as kolozsvári műemlék-összeírás építéstörténeti eredményeit (Debreczeni L. 1957). Bodor András a (Napoca) város római kori feliratanyagát tekintette át és közölte 1957-ben (Bodor A. 1957).¹⁰³

A 20. század első fele művészettörténészeinek és építészettörténészeinek alapmunkái mára a helytörténészek számára forrásként hasznosíthatóak: a megbízható leírások és pontos illusztrációk a ma már nem létező emlékanyagról (emléktáblákról, feliratokról) is tudósítanak. Így, akárcsak a fent említett munkák, dokumentumjelleggel bírnak a történeti vizsgálatok számára is.

Kevés hazai szakmai jellegű – helytörténeti vagy művészettörténeti – kutatás történt a 20. század második felétől az 1989-es rendszerváltásig, amely a kolozsvári emlékanyagot vizsgálta volna. Legfontosabbaknak Murádin Jenő (1965), az Eugen Chirilă és Viorica Guy Marica szerzőpáros közlését (1978), illetve Kelemen Lajos összegyűjtött tanulmányainak kiadását (1977 és 1982) tartom.¹⁰⁴ Rezi Elek a Dávid Ferenc halálának 400. évfordulójának apropóján mutatta be a „kerekő” – a hitújító emlékkövének – történetét (Rezi E. 1979). Mircea Țoca a kolozsvári barokk művészet kutatásakor közölt idevágó anyagot (M. Țoca 1983).

Szükséges kiemelni, hogy Magyarországon jelent meg olyan tanulmányválogatás (*Kincses Kolozsvár* címmel, 1987), amely a (magyar) kolozsváriság reprezentatív kiadványának tekinthető (Bálint I. J. szerk. 1987). Válogatást nyújtott az emlékirók és utazók kolozsvári élményeiről, helyet kaptak benne olyan tanulmányok és cikkek, amelyek a város gazdasági és társadalmi szervezeteinek (céhek, társulatok, egyesületek, egyházközségek) történetét, a társadalmi és kulturális élet szegmenseit mutatják be, de tartalmaznak művészettörténeti és építészettörténeti leírásokat, illetve szépirodalmi reprezentációkat is. (A felsorolás korántsem teljes.) Az én szempontomból fontos, hogy ebben a kontextusban jelentek meg a műemlékekkel, feliratokkal, emléktáblákkal és szobrokkal kapcsolatos leírások.

Turisztikai irodalom

A történelmi és művészettörténeti munkák mellett, azokkal sokszor összefonódva megjelent, és a város hagyományának bemutatására és forgalmazására szakosodott egy további sajátos reprezentációs műfaj is: a városismertető, városkalauz mint helytörténeti alakzat. Létrejöttét és fennmaradását a város változó, terjeszkedő, a múltat felhalmozó természete indokolta. Célja az eligazítás a város terében, útmutató a város megértéséhez és értelmezéséhez, illetve – a különféle címtárak közlésével – tájékoztatás a város társadalmában.

1865 és 1883 között Pánczél Ferenc több ízben megjelentette az iskolai oktatásra szánt Kolozsvár-leírását. A kötet Kolozsvár központjának, jellegzetességeinek bemuta-

103 A város római kori feliratanyagából legkorábban (1734) Páter Pál, Pataki István, Gyergyai Pál és Füzéri György közölt (vö: Márkos A. szerk. 1944: 9–11, 19), később Torma Károly (vö: Torma K. 1863–1866) és Jakab Elek tekintette át (vö: Jakab E. 1870a: 116–167).

104 Mivel kutatásomat nem terjesztettem ki a kolozsvári temetők feliratainak vizsgálatára, csak itt említem meg Herepei János munkásságát, aki a Házsongárd feliratanyagát vizsgálva várostörténeti és társadalomtörténeti anyagot is feltárt (vö: Herepei J. 1988).

tása után a város környékét és történetét, majd Erdély földrajzát és történelmét ismereti röviden (vö: Pánczél F. 1879 [1883!]).

Kelemen Lajos és K. Fodor János 1902-ben adták ki az első, kutatásom szempontjából is hasznosítható munkát (Kelemen L.–K. Fodor J. 1902). A kötet első része Kolozsvárt, második része a Kolozsvár környéki kirándulóhelyeket mutatja be. A kötetet várostérkép zárja. Az első tömb a tulajdonképpeni városismertető, felosztása a következő: helyrajz, általános tájékoztató, a város története, népesség és kulturális viszonyok, illetve a belváros és majd a külvárosok részletes kalauza. A belváros és külvárosok bemutatása a központtól a peremvidékekig ház- és utcasonként haladva történik meg. A nevezetes házak, emlékművek és emléktáblák apropóján a szerzők a tér narratív bemutatását végzik el. Az olvasót a lokális múltnak állított emlékművek, emléktáblák megtekintésével vezetik végig a városon: a lokális történelmet teszik láthatóvá, szerkesztik bejárhatóvá, sétává. Ez a munka a továbbiakban, a 20. századi városismertetők számára is alapanyagot szolgáltatott.

Békésy Károly 1903-ban publikálta Kolozsvár-monográfiáját, melyet esszének nevezett, megírása az írói indoklás szerint „csekély jele a kegyeletnek, a melylyel az író szülővárosának mindenha adózik” (Békésy K. 1903, az idézet a 4. oldalon). A kötet a város történelmét is ismerteti, az együtt élő nemzetiségeket, azok viseleteit, szokásait is bemutatja, emellett kitér a fontosabb középületek és templomok bemutatására, illetve a városhoz kötődő, a városért tevékenykedő neves személyiségekre is.

Orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének résztvevői számára mutatta be a várost és írt városvezetőt Rigler Gusztáv és Filep Gyula (Rigler G.–Filep Gy. 1903). Munkájukat Békésy Károly monográfiájára és a fent ismertetett városkalauzra alapozták, amelyhez képest a tartalmi felosztás bővített: általános tudnivalók, várostörténet, látnivalók, gyűjtemények és terek, tanító- és nevelő intézetek, nagyobb gyárak és ipartelepek, egészségügyi berendezések, végül a Kolozsvár környéki séták és kirándulások útvonalai.

Csiky Béla a „földrajz helyes tanítása” érdekében készítette el Kolozsvár leírását. A tanítóknak és elemi iskolásoknak szánt módszertani kézikönyv a pedagógiai szándék alapján a „közelebbiről a távolabbira” vezeti a várossal, a megyével és az erdélyi országrésszel ismerkedőket (Csiky B. 1909, az idézetek a 3. oldalon). A város módszeres bemutatásakor a neves házak és középületek mellett az emléktáblák és emlékművek ismertetésére is kitért a szerző.

A trianoni döntés értelmében a román fennhatóság alá került Kolozsváron a tér használata és értelmezése egy másik, a román igény és szándék jegyében (is) szerveződött. Veress Nicolae 1923-ban a város megváltozott utcanév- és címjegyzékét közölte (Veress N. 1923), Petru Borteş pedig a megváltozott viszonyoknak megfelelően elkészítette a város és környéke első román városkalauzát (P. Borteş 1923). Létrejöttét Ioan Lupaştól vett idézettel indokolta: „Íme amiért Kolozsvárnak – amely hosszabban és makacsabban ellenszegült a román elem minden beható törekvésének – más erdélyi városoknál hamarabb nemzetisednie kell és a román élet és kultúra központjává kell válnia.”¹⁰⁵ Ennek megfelelően a látogatóknak és a városiakoknak szánt kalauzt igyekezett „e város múltjának a román szempontból fontosabb adatait és eseményeit” be-

105 „Iată pentru ce Clujul, care s'a împotrivit mai îndelungat și mai îndârjit oricărei tendințe de pătrundere a elementului românesc într'ânsul, trebuie să se naționalizeze și să devină centru de cultură și de viață românească mai curând decât alte orașe ardeleni!” (P. Borteş 1923: 3.)

mutatva felépíteni.¹⁰⁶ Forrásként a Kelemen Lajos és K. Fodor János munkáját nevezte meg a szerző. Eltérést a várostörténeti fejezetben a bővített és részletezett ókori latin Napocának és régészeti anyagának bemutatása jelent, illetve a város helyeinek a narratív bejárásakor pedig – a korábbi hagyományokhoz képest – a (magyar) emlékművek és emléktáblák bemutatásának mellőzése vagy elnagyolása tűnik fel.

Hasonló vállalkozás Victor Lazăr munkája, aki egy romániai városmonográfia-sorozatba illesztette bele Kolozsvár bemutatását. A kötet a földrajzi adottságok, a történelmi múlt bemutatása után a jelenkori Kolozsvár ismertetésére tér át, a következőket részletezve: népesség, vallás, oktatás, társaságok és múzeumok, színházak, nyomdák, sajtó és emlékművek, ipar, kereskedelem. A kötetet a szerző Kolozsvár környékének bemutatásával zárta (V. Lazăr 1923).

A magyar közönség számára (is) készült az 1933-as *Cluj–kolozsvári kalauz és címtár* (Orosz F. 1933). Orosz Ferenc az 1902-es és 1903-as magyar kalauzokra alapozta ismeretét, annak a műemlékeket is alaposan részletező hagyományát követte. „Munkámmal az azóta eltelt harminc év alatti változást és fejlődést próbáltam visszaadni úgy, hogy ne csak a jelen, hanem a múlt Kolozsvárját is megismertessem. Különös figyelemmel voltam a város történelmi nevezetességeire és a városban lévő múzeumokra, melyeknél igyekszem könyvemmel a »Cicerone« szerepét betölteni.” (Orosz F. 1933: 3.)

Octavian Buzea két évtized román uralmának mérlegét, a jelen számvetését készítette el. Kettős cél vezette: egyrészt a román nemzeti presztízstermelés, másrészt válasz a magyar revizionizmusra. A román király (II. Károly) kolozsvári látogatásának és beszédeinek felidézésével indító kötet előszavainak méltatásaiból idézek: „a munka [...] felbecsülhetetlen szolgálatot tesz a román propaganda számára. Megsemmisíti a magyar kritikusok egyik hozzánk címzett kedvenc szövegét, és, ezenfelül, a kolozsvári román örökség lenyűgöző tablóján keresztül a valóságra ébresztés jelentőségét kapja, arra kényszerítve, hogy ezentúl egyre inkább a saját megvalósításaink bizalmát és a reményt adó forrásaiból táplálkozzunk.”¹⁰⁷ „A helyi fejlődés tömör képét vázolja ez a munka [...] kiváló válasz a revizionista hadjáratokra, amelyek Erdély városainak képzelt hanyatlását tárják fel.”¹⁰⁸ Egyébként maga a szerző is ugyanezeket a célokat emelte ki, ismét hosszasan idézek: „Azon érdeklődés feltámasztására, amely a nemzet lelkének a felélesztésére irányul, azon fáradozás érdekében, hogy a jövőben ránk leselkedő nehézségeket le tudjuk győzni, az alábbiakban összegyűjtöttem a kolozsvári román sikereket, amelyek lehetőséget teremtenek az egykori magyar Kolozsvár valós arcával való sokatmondó összehasonlításra. [...]”

Másrészt egy ilyen összegző munkának a megjelenését az indokolja – minden egyéb érdeménél jobban –, hogy a magyar revizionisták megátalkodottan kétségbevonják,

106 Teljes idézet: „Intrucât mi-a stat în putintă am cercat să strâng datele și evenimentele mai însemnate asupra trecutului acestui oraș, din punct de vedere românesc.” (P. Bortș 1923: 5–6.)

107 „...lucrarea [...] aduce un neprețuit serviciu propagandei românești. Ea spulberă una dintre platformele favorite ale criticilor ungurești la adresa noastră, iar, mai presus de aceasta, prin impresionantul tablou al înzeștrărilor românești dela Cluj, primește semnificația unei chemări la realitate, împunându-ne să ne adăpăm de acum înainte, în tot mai mare măsură, la izvorul de încredere și de nădejdi al propriilor noastre înfăptuiri.” (O Buzea 1939: 18, Coriolan Tătaru, a Szamos tartomány királyi ügyvivője.)

108 „Schitănd tabloul succint al evoluției locale, lucrarea [...] este un excellent răspuns campaniilor revizioniste, care descopăr regrese imaginare în așezările urbane din Ardeal.” (O Buzea 1939: 18, Emil Hațieganu, az ASTRA elnöke.)

hogy valamit is tettünk a városfejlesztés vagy a városi élet egyéb területein. És mi – ami minket illet – még mindig letaglózva a kétségbeejtő látványtól, a kisebbségi elemnek a mi városi településeinken való számbeli és gazdasági fölényétől nem ismerjük fel a haladás útján tett jelentős vívmányokat – amelyeket a román uralom fémjelez – az erdélyi városok túlnyomó többségében.”¹⁰⁹

A szerző a mérleg elkészítésekor a román nemzeti teljesítmények között értékelte a város újabb (román vonatkozású) emlékműveit. A kötet – amellet, hogy az első román városismertetőként tartható számon – a múlt megvalósításainak etnikus interpretációját valósította meg, elindítva a városkalauzoknak egy olyan hagyományát, amelyben a kulturális emlékezetként megjelenő anyag óhatatlanul és szándékoltan a magyar–román összehasonlítás tárgyaként jelent meg, a nemzeti (és nacionalista) retorika eszközüül szolgálva.

Az újabb hatalomváltás után, 1941-ben megjelenő útmutatójában Ferenczi Sándor a város történetét bemutatva érthetően nagyobb figyelmet szentelt a román fennhatóság alatt végbement folyamatoknak. A kisebbségi sors és városi közélet vélt jellemzőinek bemutatása után Kolozsvár környékének növény- és állatvilágát ismertette a szerző. A város „érdekes látnivalói” előszámlálásánál a Mátyás király szülőházának és a főtéri szoborcsoportnak ismertetésével nyitott. Ez a magyar király újjáéledő kultuszának megfelelően történt, az uralkodó a magyar múlt legfőbb legitimálója volt (Ferenczi S. 1941).

A Vályi László által összeállított kalauz előszava is kitér a közelmúltra: „Mind az, ami Kolozsvárból a régi, az sötét napok elé tekintett. A jövevények boldog-boldogtalanja, azt tehetett a sors végzéséből neki jutott műemlékekkel, vagy házzal, amit éppen akart. Amihez mégsem mertek nyúlni, azt rábízták az idő vasfogára.

Mindennek azonban vége s a rossz emlék maradt meg csupán. A régi Kolozsvár, hazánk egyik legszebb magyar városa immár meg van mentve s a történelmi emlékeit kegyelettel istápolja és őrzi az egész magyarság.” (Vályi L. összeáll. 1941: 3.)

Az 1942-ben Makkai László és Vásárhelyi Z. Emil szerkesztésében megjelentetett várostörténet már a címében hordozza a nemzeti retorikára épülő kutatói perspektívát: *Kolozsvár. Egy magyar város ezer esztendeje*. A reprezentatívnak szánt, terjedelmesebb kötet ugyan kilóg a városismertető sorából, de fejezetei hasonló logika szerint a magyar nemzeti hagyományt mutatják be. Horthy Miklós kormányzó kolozsvári üdvözlő beszéde után, a várostörténeti, művelődéstörténeti írások és a „román uralom” bemutatása között kapott helyet a város tereit megtöltő, a magyar várost reprezentáló tárgyi hagyománynak a bemutatása (vö: Vásárhelyi Z. E. 1942).

109 „Spre a stârni asemenea preocupări, ce se situaază pe planul operei de redresare sufletească a neamului, în vederea efortului pe care avem să-l facem pentru înfruntarea greutăților ce ne pândesc în viitor, înmanunchiez în cele ce urmează izbânzile românești dela Cluj, ce oferă posibilitatea unei elocvente comparații cu contururile reale ale Clujului unguresc de ieri. [...]

În al doilea rând, apariția unei asemenea lucrări bilanțiere este motivată prin faptul că, mai mult decât orice alt merit, revizioniștii unguri se încapăținează a ne trage la îndoială pe acela de-a fi înfăptuit cât de puțin pe terenul urbanisticii, sau în cealaltă compartiment ale vieții orașenești. Iar noi, la rândul-ne, stăpâniți încă de aspectul dezolant, al superiorității numerice și economice a elementului minoritar în așezările noastre urbane, nu recunoștem realitatea însemnatelor cuceriri pe calea progresului, marcate sub stăpânirea românească, în majoritatea covârșitoare a orașelor ardelenesti.” (O. Buzea 1939: 28.)

A városismertető és várostörténet természetszerűen a továbbiakban is leképezte a hatalmi és politikai változásokat. A Ștefan Pascu, Pataki József és Vasile Popa által összeállított munka a „legjellegzetesebb művelődési és művészeti emlékeket” mutatta be: „A legnevezetesebb műemlékeket, épületeket és művelődési intézményeket jegyzékbe foglaltuk azért, hogy ezeket föltétlenül nézze meg, aki Kolozsvárra látogat.” (Șt. Pascu–Pataki J–Popa V. 1957, az idézetek az 5. oldalon.) A Napoca tetepülés – már megszo-
kottan – terjedelmes bemutatása után a városiasodó és terjeszkedő település, a „rég
Kolozsvár”, majd a két világháború közötti fejlődés végén, a folyamat eredményeként
megjelenő szocialista ipar, a gyártelepek és a munkásmozgalmak tárgyi emlékeinek
bemutatása számít új elemnek. A bemutató hangsúlyosan nyit a centrumtól a perifé-
ria felé, a múlt eredményeitől a jelen nagyszerűségéig, a munkásosztály perspektíváját
érvényesítve a város és megvalósításai szemrevételezésében.

Ugyanezt a hagyományt követte a Constantin Daicoviciu jegyezte ismertető: „A vá-
ros műemlékei, épületei, üzemei, intézményei együttvéve többet mondanak Kolozsvár
mozgalmas múltjáról, nagyszerű jelenéről, napfényes jövőjéről, mint a levéltárak poros
iratai vagy könyvek adathalmazai.” (C. Daicoviciu 1962, az idézet az 5–6. oldalon.) Eb-
ben az összeállításban a régmúlt és a közelmúlt öröksége egyenértékűként jelent meg:
„A különböző korok műemlékei harmonikus egységben tárulnak a látogató elé. Csodá-
latba ejtenek a népi demokratikus rendszer éveiben emelt modern tömbházak s tőlük
pár lépésnyire a múlt kézjegyei, emlékei. Mindezek együttesen a város eseményekben
gazdag történelmének a tanújelei.” (C. Daicoviciu 1962: 6.) Anatol E. Baconsky útika-
lauza ugyanezt a szemléletet erősítette fel (A. E. Baconsky 1963). Gheorghe I. Bodea,
Fodor László és Vajda Lajos még hangsúlyosabban és már csak a munkásosztály 1848–
1971 közötti történelmeként mutatta be a várost (Gh. I. Bodea–Fodor L.–Vajda L. 1971).
A Nicolae Ceaușescu államelnök városjellemezése által megnyitott munka a munkás-
osztály emancipálódásának eseményeit értékelte, szereplőit és személyiségeit mutatta
be, a munkásmozgalmak helyeit és emlékeit, emlékműveit ismertette.

Ebbe a paradigmába sorolhatók az országot bemutató útikönyvek is, amelyekben
megyékre lebontva vannak csoportosítva a történelmi emlékek, emlékművek. Ezek a
kiadványok a lokális teljesítményeket az ország örökségeként tartják számon, a helyi
múltat az ország múltjaként forgalmazzák. Vasile Cucu és Marian Ștefan összeállította
az ország történelmi emlékmű kalauzát (V. Cucu–M. Ștefan 1974: 161–171, bővített ki-
adása: V. Cucu–M. Ștefan 1979: 169–179).

Itt említem meg azokat a munkákat is, amelyek a különféle történelmi események-
nek állított emlékművek egyfajta országos kataszterét valósították meg. Ezek a jobbá-
ra Florian Tucă nevéhez köthető eredmények rendre megjelenítették a 1848–1849-es
eseményeknek (F. Tucă–C. Ucrain 1978: 174–176, bővített, illetve módosított kiadása:
F. Tucă–C. Ucrain 1988: 177–179), a Románia fasisztaellenes háborújának (F. Tucă
1974: 218–231) történelmeit, fontosabb harcainak és történelmi személyiségeinek (F.
Tucă–M. Cociu 1983: 142–151) történeteit, illetve bemutatták az azoknak szentelt em-
lékműveket, szobrokat és emléktáblákat.

A sajtó (napilap, hetilap) is a város ismertetésének fontos orgánumát jelentette a
vizsgált időszakban. Az *Igazságban* és az *Utunkban* helytörténeti és művelődéstörténe-
ti anyagokat közölt (főként az 1960–1980-as években) Murádin Jenő, Herédi Gusztáv,
Imreh István, Kiss András, Pataki József stb., az *Igazságban* várostörténeti, illetve szob-
rokat bemutató sorozatot közölt Miklósi-Sikes Csaba.

Az 1989 utáni kutatások

Az újabb francia kutatások arra figyelmeztetnek, hogy Európában a 19. században a jelentős gazdasági-társadalmi átalakulások hatására a nagy nemzeti, történelmi narratívák helyett a periférikus és lokális narratívák értékelték fel. Ennek a tendenciának a megerősödését a 20. századra, pontosabban a század utolsó évtizedeire lehetett beazonosítani (D. Fabre 2001: 21).¹¹⁰ A kutatások a történelem újraértelmezését, újraértékelését jelezték: a történelem nem diszciplínaként, hanem kulturális és társadalmi gyakorlatként artikulálódik. A történelem csak ebben a referenciális keretben, ezek tükrében látható. A tér a társadalmi mechanizmusok révén helyként kezd értelmeződni, amelyet a *hely fabrikálása* (*le fabrique de lieu*) terminussal ragadhatunk meg.

A tér újraértékesítésének ezt a folyamatát Hermann Bausinger a horizontváltásnak nevezi, a horizont elmozdulásaként, felbomlásaként értelmezi (H. Bausinger 1995: 53–87), amely nyomán a történelem új értelmezése válik szükségessé. Hasonló véleményen van Alban Bensa, szerinte a tér újradefiniálása és újraértékesítése a tér újrafelhasználását jelenti. Ez szükségessé teszi az időbeliség újraalkotását. Ennek nyomán új történelem kezdődik. A narratívák helyekké változtatják a teret – állítja –, és csupán annak a helynek van (társadalmi) relevanciája, aminek van története: *elmondott hely* (*lieux-dits*) (A. Bensa 2001: 2–4).

Kolozsváron a lokális történelem és a tér narratív újrafelfedezése az 1989-es rendszerváltás után történt meg. Létrejött az intézményes támogatottság: az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1991-ben pályázatot írt ki a helytörténeti munkák felszínre hozatalára, illetve létrehozására. Ugyanakkor a szempontok pluralizálódtak abban a tekintetben is, hogy a szakkutatók mellett megjelent a lokális múlttal, történelemmel foglalkozó helyi értelmiség, a helytörténész.

A továbbiakban is csak azokra a munkákra térek ki, amelyeket forrásként használhatok.

Kolozsvár emléktábláinak, feliratainak, címereinek leírását Löwy Dániel, Demeter V. János és Asztalos Lajos végezték el a *Köbe írt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek* című munkájukban (Löwy D.–Demeter V. J.–Asztalos L. 1996). A szerzők az 1970-es évektől kezdték felkutatni és lejegyezni ezt az anyagot: „A parancsuralmi rendszer idején az anyaggyűjtés valamiféle ellenállás, a történelemtipró, művelődési örökségünket megsemmisítő viszonyok elleni dacsövetség volt” (Löwy D.–Demeter V. J.–Asztalos L. 1996: 8). A szerzők a nyilvános (és kvázi-nyilvános) térbe kihelyezett emléktáblákat, feliratokat, szobrokat tárták fel és írták le, illetve gyűjtötték össze a már nem létezőket a korábbi – az előbbi alfejezetekben bemutatott – munkákból. Mivelhogy a cenzúra nem engedélyezte az anyag publikálását, az csak 1996-ban jelent meg, így a szerzők az 1996-ig állított emléktáblák és szobrok bemutatását is elvégezték.

Ez számít a legigényesebb emlékműgyűjtésnek: a szerzők a szövegek bemutatása mellett az emléktáblákhoz, szobrokhoz, feliratokhoz kapcsolódó személyekről is igyekeztek részletes tájékoztatást adni. Művelődéstörténeti és történelmi adatokat szolgáltatva kontextualizálták egy-egy emléktábla vagy szobor létrejöttének, utóéletének a mikrotörténetét. Ezek bemutatásában a hangsúly láthatóan a 20. század közepéig

110 Gyáni Gábor is az 1980-as, 1990-es évekre datálja a helytörténetírás fellendülését (Gyáni G. 1990, 2002c: 67).

létrehozott köztéri alkotásokra tevődött, a 20. század utolsó évtizedeiben állított emlékjelek bemutatása az előbbiekhöz képest elnagyoltabb lett vagy kimaradt. Az elemzéseim szempontjából primér anyagnak számítható ez az adathalmaz, amely nagyban hozzájárul az emléktábla és szoborállítás történeti vizsgálatához.

A források feltárását és közzétételét a fenti munka egyik társszerzője, Asztalos Lajos folytatta. Megjelentette Kolozsvár helynév- és településtörténeti adattárát (Asztalos L. 2004),¹¹¹ amelyben helyet adott sok – csupán magyar vonatkozású – emléktárgy újbóli leírásának.

Kolozsvár emléktábláinak és szobrainak leírása a továbbiakban is főként a helytörténeti jellegű kutatásokban jelent meg. Az iskolák, a társaságok és az egyetek is helyet adtak a maguk történelmében ezeknek a reprezentációknak. Több művészettörténész, történész, helytörténész arra vállalkozott, hogy egy-egy gyülekezet, városrész vagy utca, templom, épület, szobor történetét megírja. Mindegyik szerző ismertetett emléktáblákat, szobrokat, feliratokat, melyeknek szövegét vagy fordítását többnyire a fent említett szerzők (Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek, Balogh Jolán, Kelemen Lajos stb.) munkáira való hivatkozással tette közzé. Ezeknek a munkáknak fő célkitűzései közé tartozott a (hosszú) előzményekre, a társadalmi presztízst termelő múltra hivatkozni.

Városrészek és társadalmi csoportok • Gaal György a Magyar utca történetének monografikus feltárására vállalkozott (Gaal Gy. 1995, 2001c), majd a központ, a „történelmi Kolozsvár” épületeinek leírását végezte el (Gaal Gy. 2001a; átdolgozott városleírása: Gaal Gy. 2007). Emellett számos helytörténeti (templomokat, iskolákat, életutakat, történelmi eseményeket bemutató) tanulmány szerzője is (összegyűjtött tanulmányai: Gaal Gy. 2005). Mihály Melinda a Belmagyar utca társadalmáról és háztulajdonosairól írt (Mihály M. 2004). Asztalos Lajos Kolozsvár „épített kincsei” számbavételével mutatta be a várost (Asztalos L. 2008). Vincze Zoltán a Farkas utcáról készített művelődéstörténeti áttekintést (Vincze Z. 2003). Kerekes György összeállításában a városrészek nevezetes helyeit mutatta be (Kerekes Gy. összeáll. 1998). Lukács József a „kincses várost” és műemlékeit, a város legendáit ismertette (Lukács J. 2005). Herepei Jánosnak az 1953 óta kéziratban lévő, Kolozsvár történeti kutatásait tartalmazó munkáját jelentették meg (Herepei J. 2004b). A szerző nagymérvű forrásfeltárást és alapos elemzést végzett. Löwy Dániel Kolozsvár zsidó lakosságának 20. századi történetét írta meg (Löwy D. 1998, illetve bővített és átdolgozott kiadása: Löwy D. 2005).¹¹² Ilyés Sándor a helyi munkáskultúra elemzésével a munkások szabadidő-használatát is bemutatta (Ilyés S. 2010). A temetők bemutatása és leírása ugyanitt említhető. Kiss András a Kalandos társaságról és temetőjéről (Kiss A. 1994b), Lászlóffy Aladár és Gaal György pedig a Házsongárdi temetőről írt több ízben (Lászlóffy A. 1989, Gaal Gy. 2003; utóbbi bővített kiadása: Gaal Gy. 2010).¹¹³ Gaal György és Gránitz Miklós legutóbb a temetőt és a várost ugyanabban a narratív keretben mutatta be (Gaal Gy.–Gránitz M. 2010).

Templomok és gyülekezeteik • Entz Géza és Kovács András a Farkas utcai református templom emléktábláinak és címereinek jegyzékét, illetve a templom történetének bemutatását tette közzé (Entz G.–Kovács A. 1995). Herepei Jánosnak ugyanerről a temp-

111 A kötet anyagát a szerző a kolozsvári *Szabadság* napilap *Helytörténet*, illetve *Múltidéző* című rovatában folytatásokban is leköszölte 2003–2007 között.

112 A szerző függeléként közölte a zsidó vonatkozású emléktáblák szövegeit is.

113 A temetőről más: Herepei J. 2004b: 628–669.

lomról, illetve a református kollégiumról írott munkáit rendezték sajtó alá (Herepei J. 2002, 2004a). Sas Péter a kolozsvári katolikus templomokról írott, gazdag adattárral ellátott könyveit jelentette meg,¹¹⁴ illetve az egykori minorita templom sírfeliratait (Sas P. 2005) és a piarista templom sírfeliratait, halotti címereit publikálta (Sas P. 2007, 2010c). Kovács András a kolozsmonostori templom művészettörténeti vizsgálatát végezte el (Kovács A. 2007b).

Épületek és építmények • Kiss András az egykori fogdáról (Torony), az ötvös házáról, és a város kedvelt szállójáról (Biasini) közölt és értelmezett forrásokat (Kiss A. 1994a, 1994c, 1994d), Flóra Ágnes a kora újkori tanácsházáról (Flóra Á. 2011), Gaal György a Rhédey-házról (Gaal Gy. 2004a), Kovács András a reneszánsz építészetéről (Kovács A. 2003), illetve a Wolphard–Kakas-házról (Kovács A. 2006, 2007a), Mihály Melinda Kolozsvár erődítményeiről (Mihály M. 2005, 2008b), a Filstich–Kemény-házról (Mihály M. 2003), a reneszánsz polgárházakról (Mihály M. 2008a; kapcsolódó: Mihály M. 2009), illetve a Henczel- és Hensler-házról (Mihály M. 2011) tett közzé tanulmányt. Gaal György is vizsgálta a várfalakat és a bástyákat (Gaal Gy. 2006).

Emlékművek és feliratok • Itt a napisajtóban tömegesen jelentkező cikkek nem térhetek ki.¹¹⁵ Szükséges azonban megemlíteni azokat a tanulmányokat és könyveket, amelyek egy-egy szobor vagy emléktábla, illetve feliratcsoport létrehozását és utóéletét, azaz az emlékállítás kontextusát és használatát mutatják be. Murádin Jenő a Mátyás-szoborcsoportot, illetve a Mikó-szobrot vizsgálta (Murádin J. 2002, 2006),¹¹⁶ Prokopp Mária a Szent György-szoborról (Prokopp M. 2001), Kovács András a Bethlen-emléktábláról és a Bocskai-emléktáblákról (Kovács A. 1990, 2008), Kovács Zsolt a Mária-oszlopról (Kovács Zs. 2012) írt művészettörténeti és történeti jellegű elemzést. A feliratok és feliratcsoportok közül a reneszánsz koriak leírása a legszármottevőbb: ezeknek a kutatását Lőwy Dániel és Demeter V. János, Viorica Guy Marica, P. Kovács Klára, Mihály Melinda végezték rendszeresebben (Lőwy D.–Demeter V. J. 1990, V. Guy Marica 1998; Kovács K. 2006, 2008; Mihály M. 2009, 2011). Miklósi-Sikes Csaba a 19. századi erdélyi köztéri szobrászat adattárát adta közre, amelyben szerepelnek kolozsvári alkotások is (Miklósi-Sikes Cs. 2001, 2003).

Gaal György összeállította a kolozsvári történelmi műemlékek jegyzékét, amit leközölt a *Szabadság* napilap 2005–2006-os évfolyamaiban (Gaal Gy. 2005–2006). Ez a jegyzék tartalmazza tételszerűen a hivatalos (vagy félhivatalos) műemlékeket a következő csoportosításban: 1. régészeti lelőhelyek; 2. parkok, épületek, épületegyüttesek; 3. szobrok, emlékművek; 4. emlékházak és emlékhelyek.

Vizuális reprezentációk: képeskönyvek, képeslapok • A régi Kolozsvárról szóló vizuális reprezentációkat (képeslapok, meghívók, felvételek) gyűjtötte és abból képeskönyveket szerkesztett Fodor András (Fodor A. 1995, 2002). A szerző az 1897 és 1945 között használatos képeslapokból közölt. Sas Péter 1867 és 1919 közötti képeslapokból

114 Mindeddig öt templom történetét írta meg. Ezek közül időrendben az első *A kolozsvári Szent Mihály-templom* (Sas P. 1998), ezt követi *A kolozsvári ferences templom* (Sas P. 1999a) és *A kolozsvári piarista templom* (Sas P. 1999b). Utóbbi munkái és forrásközlései: *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye* (Sas P. 2009), *A kolozsmonostori Fájdalmas Szűzanya plébániatemplom és egyházközség története* (Sas P. 2010a), *A kolozsmonostori bencés apátsági, majd Nagyboldogasszony-templom* (Sas P. 2010b).

115 Itt kiemelhető Asztalos Lajos és Gaal György munkássága.

116 A szerző elkészítette az erdélyi, elpusztult vagy megsérült szobrok repertóriumát is: Murádin J. 2008.

nyújtott válogatást (Sas P. 2003). Gaal György a belváros képes albumát adta közre (Gaal Gy. 2007). Ezek a munkák, ha bővebb leírásokat nem is, de esetenként jobb minőségű fotókat közölnek azokról a – létező vagy már ne létező – tárgyakról, amelyek a kutatásom tárgyait képezik. A hivatalos(abb) várostörténeti kiadványok is ide sorolhatók (vö: D. Brudaşcu coord. 1999a, 1999b), ezek esetében számolni kell az aktuális politikai hatalom lenyomatával is.

Ha tételesen nem is mutatom be és nem is hivatkozom rájuk a későbbiekben, mégis fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kolozsvári emléktárgyak forrásaiként olyan művek is szolgálnak, amelyek egyáltalán nem a tudományosság szándékával jöttek létre.

A helyi lapok napi rendszerességgel közölnek helytörténeti írásokat. Az emléktárgyakkal, -lebonntással, megemlékezésekkel kapcsolatos információk címlapon jelennek meg; folyamatosan közlik a helytörténészek tudományos vagy ismeretterjesztő szövegeit is, külön rovatokat tartva fenn ezekre a tartalmakra (*Múltidéző, Élő emlékezet, Helytörténet, Kolozsvár – közelről, Évforduló, Művelődés* stb.). A legtermékenyebb helytörténészeknek Asztalos Lajos, Gaal György, Kilyéni András, Kolozsvári József, Löwy Dániel, Máthé János, Sas Péter stb. számítanak.

Összegzés. A lokális emlékezet termelése

Kolozsvár felfedezése, kutatása, narratív megalkotása a 19. század elején-közepén kezdődött meg, a helyi örökség tudatosodása és kutatása azóta erősödőnek és folyamatosnak mondható. A helytörténeti irodalom áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a kollektív/kulturális emlékezetnek nem volt tudatos kutatása, vizsgálata. Úgy tűnik, a hely történetének számontartása, a múlt megjelenítése, a műemlékekről és az emléktárgyakról való beszélés, az elmúlt idő és az emlékezet patrimonizálása három nagyobb paradigmában helyezkedett el. Ez a múlthoz való pragmatikai viszonyulások különbözőségeit is leképezte.

1. A történelmi reprezentációk a megtörtént és felhalmozott múlt mint (nemzeti) értékre irányították a figyelmet. A történelem és a múlt láthatóvá tétele a reformkorban bontakozott ki, legitimáló és presztízstermelő funkciója a nagy hatalomváltások során (trianoni és bécsi döntés, kommunista hatalomátvétel, 1989-es rendszerváltás) mindig előtérbe került, a helyről való beszélés újrakezdődött. A kisebbségi és többségi pozíciók, az aktuális magyar–román hatalmi viszonyok eltérő perspektívákban értelmezték újra a (lokális) hagyományt.

2. A művészettörténeti munkák a múltat reprezentáló alkotások esztétikai értékére, funkciójára irányították a figyelmet. Nemzeti teljesítményként artikulálódott az elődök által létrehozott szellemi és tárgyi hagyomány.

3. A turisztikai irodalom a lokális múlthoz látványosságként viszonyult. A kalauzok és városismertetőik a kiállított, megmutatható és megcsodálható örökséget avatták élménnyé. A múlt érzékelhetővé, bejárhatóvá, használhatóvá tételét szolgálták.

A 20. század második felétől az 1989-es rendszerváltásig, a történelemtől való (hivatalos) beszédmód átszerveződése (a társadalmi osztályok harcának ideológiája), a nemzetiségi viszonyok hatalmi mezőben való artikulálódása (főként a román–magyar hatalmi viszonyrendszer), illetve a média felügyelése (cenzúra) miatt a lokális történelemtől szóló (nem hivatalos) diskurzus a média nyilvánossága alá szorult.

Úgy tűnik, hogy a nemzeti szocializmus ideológiája maga alá gyűrte a nagy lokális narratívákat.

Az 1989-es rendszerváltás után megjelenő és tevékenykedő eruditák az elődök munkáira építve megalkottak egy olyan szöveghagyományt és rítust, amelyik a kolozsvári történelmi emlékezetéről szól, amelyben a felértékelődött múlt, identitáshagyomány játssza a főszerepet. Kijelölték a Kolozsvár múltjával kapcsolatos diskurzus terét, meghatározták a beszédmód összetevőit, kiemelték a jelen szempontjából fontos elemeit; a helytörténészek tehát a múltat őrzik és aktualizálják (vö: A. Bensa 2001: 7).

A helytörténészek jogot éreznek a lokális közösségről való beszéléshez. Mindegyre közlik és újratermelik a múlt reprezentációit, ébren tartják, korrigálják a kollektív emlékezetet. Azokat az eseményeket, amelyek kihullnak a nagyobb léptékű nemzettörténelemből, a helytörténet kronológiájába illesztik. Ezáltal a helytörténet függetlenedik a hivatalos történelemtől. A lokális közösségre fókuszál és ehhez a múltat használja referenciaként. Megfigyelhető ennek az alakzatnak a médiában (visszaemlékezések, épület-történetek stb.) és a nyilvános szférában (konferenciák, emlékestek, emléknapok, avatónapszék, megemlékezések, emléktúrák stb.) való állandó jelenléte.

A helytörténészek két eljárás módja érdemel említést. Egyrészt, azáltal, hogy a forrásokat feltárják, a levéltárakból előhozzák, megjelenítik a múltat, igyekezetükkel hozzájárulnak ahhoz, hogy a múlt közkinccsá, örökséggé váljon. Az elvont történelmet láthatóvá teszik, demokratizálják a (helyi) társadalomról való tudást. Másrészt, azáltal, hogy a korábban szobrok, emléktáblák, emlékművek állításával térbeliesített kollektív emlékezetnek, azaz a múlt reprezentációinak fényképeit, szövegeit megjelentetik munkáikban, a reprezentációk reprezentációit forgalmazzák. Ezek egy része lecserélődött, felszámolódott: ma már nincs referenciális alapjuk a város terében. Ebben az értelemben egyes helytörténeti munkák már csak a kollektív emlékezet emlékezetét mutatják fel. A helytörténet számára azonban továbbra is a múlt lokális alakzataként kapnak helyet, mert ezek – a közhasznú események és fontos egyéni teljesítmények lenyomataként – legitimálják a múlttal való beszélést.

A Kolozsvárról való beszélés tulajdonképpen egy megszűnt Kolozsvárnak a narratív vizsgálása, a mentális képzelőerő kultiválása: célja megteremteni egy olyat, aminek látható nyoma nemigen van vagy éppenséggel nincs.¹¹⁷

A lokális múlttal való beszélésnek, a lokális emlékezet termelésének egyéb összetevői és funkciói: 1. a felhalmozott szellemi és tárgyi emlék valamiféle nemzetkerölcsi hagyomány (a nemzeti teljesítmény) része, amit meg kell menteni a felejtéstől, pusztulástól; 2. ez a jelentéstelített múlt szembeállítható a jelennel, és ebben a viszonyban a múlt a jelen (nemzet)kerölcsi fölrendeltje; 3. a beszédmód maga cselekvésként artikulálható: a múltat őrzik, az identitást újratermelik, a lokális és nemzeti viszonyokat meghatározza és fenntartja; 4. a múltat szociálisan használatba veszik: kiállítják, láthatóvá válik, beépül a mindennapokba; a családi emlékezet részeként a *történelem háziasszonya* (*domestiquer l'histoire* – vö: D. Fabre dir. 2000) történik meg; 5. a lokális identitást (lokálpatriotizmust) (vö: Gyáni G. 2002c: 67) hozza létre és tartja fenn.

117 Egy nem létező Kolozsvár narratív újratermelésére kiragadott példa: „Ez a munka az 1980-as évek első felének a terméke. [...] Egy utca bemutatásában egyeztünk meg. S mivel akkor a régi város legveszélyeztetettebb utcája a részben már bontás alá került Bel- és Külmagyar utca volt, ezek feldolgozásához fogtam hozzá.” (Gaal Gy. 1995: 3.)

Fontosnak tartom kiemelni, hogy a diszciplína, amelyik regisztrálja ezt az emlékezési gyakorlatot, visszahat az emlékezési gyakorlatra: miközben a múlt reprezentációit kutatja, reprezentációkat termel maga is. Természetesen tudatában vagyok annak is, hogy az én vállalkozásomnak is lehet ilyen eredménye.

Néprajzi, antropológiai és szociológiai kutatások

A kolozsvári kollektív és kulturális emlékezet módszeres kutatása mindeddig nem történt meg. Azonban 1989 után készültek fontos szociológiai, néprajzi és kulturális antropológiai elemzések, amelyek, ha a témát nem is teljességében, de különböző aspektusai felől megközelítve vizsgálták, illetve érintették. Éppen a rendszerváltás utáni sajátos helyzet szolgáltatta az alapot ezekhez a kutatásokhoz.¹¹⁸ Ezek a megközelítési szempontok az alábbi – egymással is összefüggő – csoportokba szervezhetők.

A kulturális örökségként, patrimoniumként konstituálódó Kolozsvárt kutatták hazai és külföldi szakemberek a *Patrimoine et dialogue entre les cultures (Kulturális örökség – kultúrák dialógusa)* című nemzetközi projekt keretében (2001–2002). A heterogén kutatói témaválasztással annak kérdését járták körül, hogy mit jelent Kolozsvár az együtt élő etnikumok percepcióiban, hogyan jelenik meg a kolozsváriság a mindennapi élet különböző területein (táplálkozáskultúra, falfirkálás, térhasználatok, élettörténetek stb.).¹¹⁹

A magyar és román etnikumok egymás melletti és egymással szembeni szimbolikus térszervezési és térhasználati stratégiáit elemezte több társadalomkutató. Ezek a kutatások többnyire annak kérdését járták körül, hogy a mindenkori elit hogyan szervezi a város tereit, milyen szándék jegyében próbál hatni a terek mentális használatára, illetve – ezeket az eljárásokat az eredményei felől megközelítve – az együtt élő etnikumok, városlakók milyen percepciók mentén élik meg a terek társadalmi használatát. Lőnhárt Tamás történész folyamatban lévő kutatása a kommunista rezsim Kolozsvárjának társadalmi, etnikai és építészeti változásait célozta meg.¹²⁰ A hatalmi diskurzusok által a fizikai terekhez rendelt szimbolikus (a *miénk* és *övék* dichotómiájára építkező nemzeterősítő) jelentések vizsgálatát Kolozsvár példáján Szabó Árpád Töhötöm végezte el (Szabó Á. T. 2004). A legtöbb kutatás a Főtér szimbolikus felépítését és átépítését kísérő diskurzusokat elemezte. Péter László az 1943-as magyar és az 1994-es román régészeti ásatásokat mint múltteremtési kísérleteket elemezte, ugyanakkor vizsgálta a nyilvános beszédben megjelenő etnicitás, nemzeti diskurzusok kérdéskörét is (Péter L. 1996, 2006, 2011). Pásztor Gyöngyi és Péter László a Főtér átépítését, a régi–új térrel kapcsolatos véleményeket és társadalmi gyakorlatokat értelmezték (Pásztor Gy.–Péter L. 2007a, 2007b). Esettanulmányukban a mentális térképeket és a szimbolikus térharcokat kutatva interjúkon is alapuló elemzést végeztek Plugor Réka és Iulia Hossu (Plugor R. 2006, I. Hossu 2007). A történeti belvárosban zajló szimbolikus térhasználatot vizsgálta Benedek József és Bartos-Elekes Zsombor (Benedek J.–Bartos-Elekes Zs.

118 Katherine Verdery szerint a rendszerváltás a nemzeti érzések újjáéledését és a régi szimbolikus harcok revitalizációjának esélyét is magával hozta (K. Verdery 1996: 83–103).

119 A kutatásokból közölt francia és magyar válogatások: D. Cercllet–M. Lazăr dir. 2003; D. Cercllet–K. Verebélyi dir. 2003; Verebélyi K. red. 2004; Keményfi R. szerk. 2004a, 2004b.

120 A szerző Virgiliu Tăraúval írott munkájához lásd: Lőnhárt T.–V. Tăraú 2010.

2009). Barna Gábor a kolozsvári utcanévhasználatot vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy a város két meghatározó etnikuma eltérően, másképp vagy ellentétesen szervezi a mentális tereit. A románokkal szemben a magyarok nem az aktuális és hivatalos, hanem a korábbi és magyar utcanéveket használják (Barna G. 2000a, 2000b), így párhuzamosan és egyidejűleg több „megnevezett világ”, „ethnoscape” létezik (Barna 2000b: 693).

Ezzel a tömbbel szorosan összefüggnek azok a kutatások, amelyek a nemzetépítés diskurzusait emelték a kutatások homlokterébe. Marius Lazăr szerint a kollektív imaginárius területén folyó harcok ugyanúgy valóságosak, mint a terület fizikai meghódítására irányuló törekvések (M. Lazăr 2003). Több szerző vizsgálta a város tereinek nemzetiesítési kísérleteit. Mihaela Frunza a „trikolór Kolozsvár” nacionalista és vallásos szimbolikáját bontotta ki (M. Frunza 2002), T. Szabó Levente a nemzetiszín kukák jelenségkörét, annak etnikai szimbolizmusát mint a nemzetépítés új eljárását elemezte (Szabó L. 2007). Rogers Brubaker vezetésével és elméleti megalapozásával Feischmidt Margit, Jon Fox és Liana Grancea a városban végzett átfogó kutatásaik alapján a nacionalizmuspolitikák és a hétköznapi etnicitás terepeként értelmezték Kolozsvárt (R. Brubaker–M. Feischmidt–J. Fox–L. Grancea 2006). Feischmidt Margit a Mátyás-szobor körül csomósodó emlékezetpolitikai és szimbolikus konfliktusokat, politikai rítusokat külön is vizsgálata (vö: Feischmidt M. 1994, 2001a, 2001b, 2002). A szerző a városban végzett, az interetnikus viszonyokat megcélzó kutatásait kötetben is összegezte (M. Feischmidt 2003). Stephanie K. Medvigy az aradi Szabadság-szobor mellett éppen a kolozsvári Mátyás-szoborcsoport példájával modellezte a román többség–magyar kisebbség szimbolikus konfliktusait (S. K. Medvigy 2005).

A politikai megemlékezéseket, a nyilvános rítusokat értelmező társadalomkutatók azzal a hipotézissel kutattak, hogy a rituális formák és megnyilvánulások modellezik a város interetnikus viszonyait, a kollektív tudással és térhasználattal kapcsolatos szimbolikus gyakorlatait. Rogers Brubaker és Feischmidt Margit összehasonlító elemzéseikhez a kolozsvári március 15-ei ünnepségek is empirikus anyagot szolgáltatnak (R. Brubaker–Feischmidt M. 1999, 2002). Incze Éva egy politikai áltemetés – a magyar–román békeszerződés eltemetésének – szimbólumait mutatta be és értelmezte, illetve az ezek mentén szerveződő nyilvános véleményeket, az esemény etnikus recepcióit elemezte (Incze É. 1997, 2004).

A kolozsvári kutatásokból tanulmányközléseket vállaltak különféle periodikák, illetve készültek gyűjteményes kötetek. A *Korunk* az erdélyi városoknak különszámot szentelt (2004/10), a *Rubicon* folyóirat *Kincses Kolozsvár* címmel közölt összeállítást (2005/2–3), illetve az *Erdélyi Társadalom* nyújtott válogatást (2006/2).

Korábbi kutatásaim egyes részeredményeit magam is megjelentettem. A kolozsvári emlékállításokkal és emlékezési gyakorlattal kapcsolatos megállapításaimat azóta továbbgondoltam, és azt, amit továbbra is hasznosíthatónak tartottam, beépíttem ebbe a kötetbe.¹²¹

A bemutatott kutatásokban közös, hogy a kutatói szempontot az etnicitás és nacionalizmus problémaköre szervezte. A kutatók a nemzetépítés – és ezzel érintkezően az emlékezetszervezések – diskurzusait a szimbolikus vagy valós (etnikai) konfliktusok mentén vizsgálták. A kimondott vagy elhallgatott hipotézis fontos összetevője, hogy a

121 A bibliográfiai adatokat lásd a *Szakirodalomban*.

konfliktusok kutatói felértékelése a megértést szolgálja, azaz a szimbolikus harcokban vizsgálható és érthető meg az interetnikus viszonyrendszer, a lokális mechanizmusok. A kutatások egyike sem terjedt ki a teljes városra, hanem a Főtéren és a központban folyó társadalmi gyakorlatokban találták meg azokat a modelleket, amelyek az empirikus anyagot biztosították és a kutatásokat hitelesítették.

Az említett kutatásoknak, amennyiben vizsgálták vagy érintették az emlékezet-szervezés lokális folyamatait (a terek nemzetiesítési kísérletei, a térért folytatott szimbolikus törekvések, a saját történelem szimbolikus megjelenítései), volt egy közös érvrendszerük. Mivel az emlékezet-szervezés diskurzusát a (szimbolikus) konfliktusok modellezésében találták meg, arra hajlottak, hogy az „együtt élő” magyar és román „felet” ezekben az elemzésekben (politikailag és szimbolikus háttér szempontjából) egyenrangú közösségekként írják le.¹²² A többségi nacionalizmus és a kisebbségi nacionalizmus – egyébként imponáló – fogalmaival magyarázott konfliktushelyzetek véleményem szerint az interetnikus viszonyokat egyfajta kiegyenlített küzdelemben láttatták, ahol a nagyobb keretnek, az államnak (a hely „tulajdonosának”) nem tulajdonítottak kellő fontosságot. Ez néhol nem szerencsés, mivel ezek az elemzések figyelmen kívül hagyták, hogy ezek a folyamatok és konfliktusok nem semleges terepen, hanem a román állam keretében zajlanak. Mindez megítélésem szerint kiközösítette ezt az értelmezéseket által megalkotott paritásosságot, egyensúlyt.

---

122 Ez az állítás fokozottabban érvényes a R. Brubaker–M. Feischmidt–J. Fox–L. Grancea 2006. kötet koncepciójára és Feischmidt Margit kutatásaira.